

הוא (תוס'. וע' דוגמאות לכעין זה בחזון-איש קדושין לדה לב: ובית ישי סוס"י עב), או לפי שאין האיסור מפורש בתורה (ר"ן). ולמד מזה לשאר דברים שאינם מפורשים בתורה. וע"ע בשו"ת הר"ן לה (לב, ד); זכר יצחק כא). ולשיטתם צריך לומר שאמנם דנו בגמרא כאן רק מצד חלות שבועה על איסור דרבנן, אך לפי האמת הוא הדין לרבי יוחנן שאוסר מהתורה יכולה השבועה לחול (ולפי זה אין צורך לחילוק שבגמרא משבועת העדות אלא האמת קאמר, ששם הדבר תלוי בקבלת עדותו בפועל. וע"ע בשו"ת אבני מילואים (יד) ובאבי עזרי (שבועות ד, א) אופן אחר בישוב סוגיתנו לשיטה זו).

א. 'דבר שאינו מפורש' שאמר הר"ן – כלומר שגם אין בו עונש בתורה, כגון חצי שיעור או חובל בעצמו. אבל דבר שיש בו עונש אעפ"י שהוא למד מדרשת חכמים [כגון בתו מאנוסתו] – נחשב איסור חמור שלא חלה עליו שבועה (אגרות משה יו"ד ח"א קלב).

בספר פרי מגדים (בראש הפתיחה הכוללת) כתב שהשבועה חלה על דבר האסור מהלכה למשה מסיני, כיון שאין בה 'לאו' או 'עשה' (ע' בכורות טז). ובספר אילת השחר (שבועות כג) הסתפק בדבר.

ובמנחת שלמה (לא) דן בנשבע על ספק איסור תורה, אם נחשב כנשבע על דבר המפורש בתורה.

ב. בשו"ת דברי אמת (דה קו) האריך בענין זה וכתב להוכיח שטעם התוס' חלוק מטעם הר"ן; לפי שיטת הר"ן גם אם נשבע שיאכל חצי שיעור – חלה שבועתו, כיון שחצי שיעור אינו מפורש בתורה. וכן פסק הרמב"ם (שבועות ה, ח). וכ"ה בשו"ע יו"ד רלח. וכופים אותו להישאל על שבועתו. ש"ך רלט סק"כ). ואילו שיטת התוס' והרשב"א (שבועות כג: בסד"ה דמוק) אינה כן. ואולם מפשטות דברי המהרי"ט (בשו"ת ח"ב מז) נראה שהכליל את טעם הר"ן בדברי התוס'. וכנראה יפרש שמש"כ התוס' שם בנשבע שיאכל חצי שיעור – אינו מוסכם לפי הטעם שכתבו בתירוץ הראשון, ע"ש. וע"ע בשו"ת מהרי"ק קסה.

ג. הרמב"ם (המץ א, ז) כתב שאיסור חמץ בפסח בכל שהו, ותמחו אחרונים הלא בכל איסורי תורה הלכה שחצי שיעור אסור, ומה נתוסף בחמץ בפסח. ואולם יש נפקותא בדבר לענין חלות שבועה על פחות מכוית, שבשאר איסורים השבועה חלה לשיטת הרמב"ם ואילו בחמץ הוא איסור עצמי בכל שהו ואין שבועה חלה עליו (שמעתי ממו"ר הגרב"מ אורחי שליט"א).

'במפורש חצי שיעור ואליבא דרבנן או בסתם ואליבא דרבי עקיבא דאמר אדם אוסר עצמו בכל שהוא'. בבאור מחלוקת חכמים ורבי עקיבא, ע' בשבועות כא.

דף עד

'כיון דאית ליה היתר מן התורה קא חייל קרבן שבועה'. מכאן כתב הרשב"ץ (ח"א קמא) להוכיח כשיטת הרמב"ן (בהשגות לספר המצוות שורש א), שכל איסורים דרבנן אין בהם לאו דאורייתא משום 'לא תסור' [ודלא כשיטת הרמב"ם (בהקדמתו למשנה תורה ובהלכות ממרים א, ב)], שאם כן כיצד חלה שבועה על איסורים מדרבנן, והלא מושבע ועומד מהר סיני על הדבר (וכבר נשאל על כך הרמב"ם בתשובה קכ, ע"ש).

ואמנם, לשיטת הרמב"ם עצמו (כפי שהובא לעיל) אין קושיא מכאן, כי אפילו לרבי יוחנן שחצי שיעור אסור מהתורה חלה השבועה על חצי שיעור היות והאיסור אינו מפורש בתורה. ואם כן נראה שאף על פי שהאיסור להמרות פי החכמים מפורש בתורה, אין זה נחשב כנשבע על דבר המפורש, כיון שהדבר המסוים שאותו פרט בשבועתו – אינו מפורש.

מפשט דברי רש"י (בסד"ה ואליבא) נראה כהרמב"ם שעובר בלא תסור' במילי דרבנן. וכן יש לדקדק מדברי רש"י בסוכה מד. אך יש לדחות ולפרש כוונתו שרק הממרה את פי החכמים ופורק מעליו סמכותם, עובר בלאו ד'לא תסור', אבל אם עבר על דבר מדבריהם בגלל יצרו, לא עבר על לאו דאורייתא. ובוה יש לפרש דברי הגמרא בברכות יט 'כל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו

דלא תסור – שהסמיכו [מדרבנן] כל דבר מדבריהם על לאו זה, אבל מדין תורה אין כלול בלאו זה אלא המראה, ככתוב שם 'אשר יעשה בודון לבלתי שמוע...'.
ע"ע בענין זה במובא ביוסף דעת סנהדרין פז. וע"ז ז.

אף על פי שאמרו אסור בכלן, לא אמרו ענוש כרת אלא על האוכל ושותה...! מלשון זו דייק הר"ן ששאר העינויים מלבד אכילה ושתיה אסורים מהתורה, שאם אינם אסורים מהתורה אין לומר בהם 'ולא אמרו ענוש כרת'. וכן היא דעת הרמב"ם (שביתת עשור א,ה. כהבנת הר"ן והמגיד משנה) ובעל השאלות (ברכה קסז). וכן משמע מבה"ג (סוף הלכות יוהכ"פ). וכן דעת בעל העיטור וספר יראים [אלא שהוא מחלק בין רחיצת כל הגוף למקצתו (וע' גם בתוס' ישנים ובפירוש אור גדול על המשניות ובספר עמק ברכה). ואפשר שלשאר הדעות אפילו רחיצת מקצת הגוף מדאורייתא. שער הציון תרי"א, א. וע' גם בחדושי הנצי"ב להלן עז:]. וכן כתבו אחרונים בדעת רש"י (בחדושי הנצי"ב הוכיח מרש"י בע"ב ד"ה מה, ולהלן פא: ד"ה תשבתו [אך ע' בחדושי לתענית יג], וכן כתב הב"ה (תרי"א) עפ"י רש"י ביבמות [בניגוד למה שצדד המנחת-חינוך – שיג,א]). וכן יש לדייק מתורי"ד (להלן פא:). [ומה שהביאו בסמוך מקורות לשאר עינויים מהכתובים בדברי נביאים, לא שזוהו מקור האיסור אלא 'גילוי מלתא' על לשון עינוי האמור בתורה, מה נכלל בו. עפ"י קרית ספר בהקדמתו].

וצריך לפרש לפי זה הטעם שהקלו למלך ולכלה לרחוץ את פניהם, וכן לחיה לנעול הסנדל, היות ואיסור שאר העינויים קל יותר שאינו מפורש בתורה אלא נלמד מריבוי, מסרם הכתוב לחכמים והם הקלו בו כפי מה שראו, והתירו כל שאינו עושה כדי להתענג (עפ"י ר"ן).

הקשה מדין קטנים שהקלו להרחיצם ולסוכם אף בשהגיעו לחינוך [לדעתו], הגם שנעשה לתענוג. ואם זהו איסור תורה כיצד מותר להאכילם בידים דבר האסור. והכסף-משנה תירץ כיון שמסר הכתוב לחכמים לכך הקלו בהם, הואיל ואף באכילה ושתיה שמפורש איסורם התינוקות מותרים, כל שכן בשאר דברים.

ואולם לדעת בעלי התוספות (תוס' ישנים עג: עו. תוס' להלן עז. בשם רבנו תם; רא"ש בשם ר"י וריב"א) שאר עינויים אינם אסורים אלא מדרבנן. וכן דעת הריטב"א והמאירי ובעל ההשלמה. (ונראה מהרשב"ש (בשר"ת, כג) שנקט שהיא הדעה היותר מרווחת).

[נראה שרחיצה שאינה של תענוג לכל הדעות מותרת מן התורה. וראיה לכך ממה שגזרו (להלן עז:). על שמאי הוקן להאכיל לקטן בשתי ידיים וירחצם, ואם הוא איסור תורה כיצד גזרו עליו לעבור ב'קום ועשה'. [ובחדושי פורת יוסף חולין קז הוכיח מזה כשיטת הפוסקים דרחיצה מדרבנן] – אלא משום שרחיצה זו היתה עליו כתובה משום גזרה שגזרו עליו, אין כאן דחיה לאיסור תורה. אך יש לדחות ההוכחה משם כיון שמסר הכתוב לחכמים והם התירו רחיצה להסרת לכלוך, אם כן אעפ"י שיכול להאכיל ביד אחת בלבד, מ"מ כשמאכיל בשתי ידיים ומלכלכן הרי רחיצת שתיהן בכלל ההתר, נמצא כשגזרו עליו להאכיל בשתי ידיו לא עקרו דין מהתורה. סברה זו הובאה בספר חדושים ובאורים להלן, וכעין זה מצינו בתוס' בסוף המסכת סד"ה א].
משא ומתן נוסף בשיטות הפוסקים – ע' בשער המלך ומעשה חשב שביתת עשור א,ה; יד דוד; מנחת חינוך שיג,א; אבי עזרי מאכלות אסורות (קמא) יז, כז; חדושי הנצי"ב תענית יג.

רבי יוחנן אמר: אסור מן התורה, כיון דחזי לאיצטרופי איסורא קא אכיל. כבר עמדו התוס' על הצרכת הסברה, והלא בסמוך דרשו זאת מריבוי הכתוב. ובארו האחרונים בפנים שונות;
ישועות יעקב ועוד (או"ח תרי"ב) (ודרשת 'כל חלב' מיוחדת לאיסור חלב, בו חייבים אפילו באופן שאין ראוי לצרף בפועל לשיעור שלם, משא"כ בשאר איסורים אין איסור מהתורה אלא כשראוי לצרף).
א. לפ"ז שיש חילוק בין חלב לשאר איסורים, צריך לפרש שאלת ריו"ח לריש לקיש מברייתא דחלב, כי משמע מסתימת דברי ריש לקיש שהתיר חצי שיעור בכל איסורי תורה, אף בחלב.

ב. ע"ע צ"ח (פסחים מד.) שאין אומרים 'חזי לאצטרופי' כגון שאוכל בסוף היום וכד'. וע"ע שו"ת רעק"א קנד; ח"ג עו; פרי מגדים יו"ד סה במשבצות זהב סק"ד [וער"ש (טבול יום ב) שצדד שחצי שיעור בתערובת אין בו משום איסור חצי שיעור, כי לא חזי לאצטרופי לחיוב]. ויש חולקים וסוברים שאין הדבר תלוי באפשרות בפועל – ע' שו"ת אבני מילואים יד; קובץ שעורים ב"ב שסו; אבי עזרי שבועות ד, א.

שפת אמת (ביוהכ"פ אין לאסור מטעם 'חזי לאצטרופי' כי האיסור הוא בכך שאינו מתענה, וזה רק כשמגיע להשלמת השיעור. על כך הוצרכנו ללימוד מהכתוב, ושוב אין לחלק בסברה; באופנים שאין אפשרות בפועל להצטרף לכדי חייב צריך קרא לאסור; חצי שיעור בשבועה אפשר שאין לאסור אלא מטעם 'חזי לאצטרופי').

מה שכתב בספר 'חזי לאצטרופי' מלמדת איסור חצי שיעור אף בשבועה – יסוד הדברים מבואר בראשונים; ער"ן פ"ג דשבועות; משנה למלך שבועות ד, א. ואולם יש חולקים (ע"ש בשם הרמב"ן; ש"ך יו"ד רלח; חות יאיר טו ד"ה ונבא) וסוברים שחצי שיעור בשבועה מותר. וטעמם הוא כיון שאין האיסור בעצם הדבר אלא מצד מה שעובר על שבועתו וכיון ששבע על שיעור שלם אין חצי שיעור בכלל האיסור כלל. ע' שו"ת אבני מילואים יד; אבי עזרי שבועות א, ד; ברכת מרדכי ח"ב ז.

חדושי הנצי"ב (משום 'כל חלב' גרידא, לא שמענו לאסור ביוהכ"פ דאינו דומיא דחלב, כי אין המאכל אסור בחפצא אלא משום שאינו מעונה, רק אסור כי מ"מ ראוי להצטרף ולהתחייב, והסברה מגלה טעמו של הדין, שמשום אפשרות הצירוף אסור). ע"ע בחדושים ובאורים שצידד כן בקיצור.

בית מאיר (טעם 'חזי לאצטרופי' נצרך לגלות שלא נרבה מ'כל' לאסור שלא כדרך הנאתן אלא רק חצי שיעור). **אחיעזר** (ח"ב כא) (האיסור משום 'כל חלב' גדרו איסור מחדש על אכילת חצי שיעור של איסורים, ואילו 'חזי לאצטרופי' בא לחדש שאותו שם איסור שחל על שיעור שלם, חל גם על חצי שיעור).

יש סוברים להפך; סברת 'חזי לאצטרופי' אינה שייכת אלא לגבי איסור הגברא באכילה, ולא על שם האיסור הפרטי שחל אחפצא (עפ"י מקראי קודש). דעה זו נוקטת בספר 'חזי לאצטרופי' מהוה סי' ב'ה לאיסור, שמא ימשיך ויתחייב [ונראה לפי"ז שתלוי באפשרות הדבר בפועל וכו'ל], ואולם האחיעזר נקט בסברה זו ענינה בחינה והוכחה שבכל משהו מהכזית יש איסור (וכן הסביר במש"ח צו ז, כג). וכן ביאר בשו"ת אור לציון (או"ח לד) והוציא מזה שהוא הדין לגבי קיום מצוות שייכת סברה זו גופא, שבכל משהו ומשהו יש מצוה).

משך חכמה (צו ז, כג) וסברת 'חזי לאצטרופי' שייכת בכל האיסורים, אבל באיסור חלב היה מקום לומר שפחות מכזית שאינו בר הקטרה על המזבח אין בו כלל איסור, ועל זה נצרך ריבוי מיוחד מ'כל חלב'.

עוד בעניני 'חצי שיעור': האם לרבי יוחנן אכילת פחות מכזית 'אכילה' היא אלא שבאה ההלכה וקבעה שיעור כזית לענין עונש ואזהרה, או שמא אינה 'אכילה' כלל אלא שנתחדש איסור על פחות מכזית – ע' באור הרא"ם לסמ"ג חמץ ומצה; משנה למלך חמץ א, ז שבועות ד, א; אבי עזרי (תליתאה) הלכות חמץ שם; ברכת מרדכי ח"ב ז. אין לאסור 'חצי שיעור' במקום שהשיעור נלמד מהכתוב עצמו, כגון טלטול ד' אמות או אלפים אמה וכדו'; אין ענין 'חצי שיעור' בדבר שאין עיקרו איסור, כגון שיעורי טומאת אכלים ומשקים – שו"ת חות יאיר טו (ד"ה ואם תאמר באמת). וע"ע בספר הזכרון לגר"ח שמואלביץ (ירושלם תש"מ, עמ' רד). (עוד בענין חצי שיעור בהולכת ד' אמות – ע' גבורת ארי כאן; בית זבול ח"ב יט, ט).

נחלקו אחרונים אם קיים ענין 'חצי שיעור' במצוות; שאם אין לו כשיעור לקיום המצוה כגון כזית לאכילת מצה, צריך עכ"פ לאכול פחות מכזית – ע' במשנה למלך הל' חמץ א, ז; שערי תשובה או"ח סוס"י תעה; פרי מגדים תפה, במשבצות זהב; מחזיק ברכה תעה (ובפתח עינים יומא דף טל); חקרי לב או"ח צ; משנה ברורה טו סק"א (ז) תעג סקמ"ג; נפש חיה נג, כב; שו"ת פרי יצחק ח"ב יז; חלקת יואב או"ח ט; שו"ת תורה לשמה ב (וע' גם רב פעלים ח"א יו"ד מד); אור לציון ח"א לה; שבט הלוי ח"ג ב.

נחלקו הדעות בדין 'חצי שיעור' בשאר איסורי תורה חוץ מאכילה, האם אסור מהתורה (כ"מ מרש"י שבת עד. הגהות אשר"י שם רפ"ח) אם לאו (חכם צבי פו. וע' משנה למלך שבת יח, א; דגול מרבבה או"ח תמב; פרי מגדים פתיחה כוללת ח"א ה ובפתיחה להלכות שבת; באר יצחק טו, ג; חזון איש או"ח קטז, יד; אור גדול על משנתנו; ישועות מלכו 'קריית ארבע' חמץ א, ב; ערוך לנר כריתות ז). ויש אומרים שבמלאכת שבת אין איסור תורה בחצי-שיעור, כי אינו 'מלאכת מחשבת' (עפ"י רשב"ם ב"ב נה: וע' בפירוט שיטות הראשונים והאחרונים, במאור ישראל ובהר צבי שבת עד; באור הלכה שמ, א ד"ה על; נפש חיה לר"ר מרגליות. תמב, ז; אנצ. תלמודית ערך 'חצי שיעור').

וכן דנו האחרונים בחצי שיעור' בבל יראה חמץ – ע' שאג"א פא; נודע ביהודה צא; צל"ח פסחים מד; מנ"ח יט, ה; גדולי ציון לה; חזון איש קטז, יד.

יש מי שכתב שאיסור חצי שיעור מבוסס על הסברה שבאכילתו מחשיבו, ולפי זה אם אכל שלא במתכוין, אין כאן איסור תורה – ע' באר יצחק טו, ה.

ענינים נוספים בדין 'חצי שיעור' – ע' בשאלות ותשובות לסיכום. וע"ע שערי ישר ג, טו ד"ה ולפי"ז; נפש חיה (לר"ר מרגליות) תרצד, א.

'איתיביה רבי יוחנן לריש לקיש... כוי וחצי שיעור הואיל ואינו בעונש יכול אינו באזהרה, תלמוד לומר כל חלב? – מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא'. נראה לכאורה שהוא הדין לכוי – קרא אסמכתא בעלמא, שהרי הברייתא כוללת את שני הדינים כאחד. יש מי שכתב להוכיח מכאן כדעת הרמב"ם שספק דאורייתא מותר מן התורה, ולכך חלב הכוי אינו אסור אלא מדרבנן (עפ"י פרי חדש יו"ד קי).

ויש דוחים שכשאמרו 'קרא אסמכתא' אין במשמע שהאיסור הוא מדרבנן אלא לומר שאין כאן דרשה גמורה, אבל יתכן שאסור הדבר מהתורה ללא לימוד מיוחד, מפני הספק (עפ"י שער המלך טומאת מת ט, יב. והביא דוגמאות לכגון זה. ושם כתב סברא אחרת להתירו מדאורייתא; לדעת האומרים חלב עובר מותר, הרי מספק מעמידים אותו על חזקת התר שיש לו בעודו עובר שלא כלו חדשיו).

ויש מתרצים בדרכים נוספות – ע"ש בשם הר"י אשכנזי; בכור שור; מנחת חינוך קמז; חדושי הגר"ר בנגיס ח"א סוס"י נט.

'קסברי כוי בריה בפני עצמה היא'. פירוט השיטות במהותו של הכוי – ע' בחולין פ.

(ע"ב) 'דאי לא תימא הכי, הא דאמר רב אידי בר אבין אף כל לאתויי כוי ואי כוי ספיקא הוא איצטריך קרא לרבווי ספיקא?...' – וכאן אי אפשר לומר מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא, כי בין שהוא חיה בין בהמה דמו אסור ואין צורך בשום אסמכתא לכך. אלא ודאי בריה בפני עצמה היא, לא חיה ולא בהמה, ולכך צריך לומר שדמו אסור (תורי"ד; מהרש"א).

'אף ענוי נפש שחייבין עליו במקום אחר ואי זה זה פגול ונותר'. ונפקא מינה לענין ללקות פעמיים, וכן לענין חיוב חטאת כשהזיד בפגול ונותר ושגג ביום הכפורים (ערש"ש ועוד. וע"ע מהר"ץ חיות).

'ואמר רב יוסף: מכאן רמז לסומין שאוכלין ואין שבעין'. רב יוסף עצמו סומא היה כידוע (ע' קדושין לא. וחדושי הרמב"ן שם, ורש"י לעיל נג:). וכן מצינו לו מאמר נוסף בענין דברים הגורמים לעיוורון – בפסחים קיא: וכזאת יש לענין מאמרי רב יוסף בענין שיכחת תלמוד – 'כל משכבו הפכת בחליו' אמר רב יוסף: לומר דמשכבו למודו. והוא בעצמו חלה ושכח תלמודו (נדרים מא.). וכן אמר (במנחות צט:.) על ת"ח שכח תלמודו מחמת אונסו שאין נוהגים בו מנהג בזיון, 'לוחות ושברי לוחות מונחים בארון'.

וככל, מצינו בכמה מקומות מאמרי חכמים השייכים למצבם ולמאורעות שארעו להם עצמם. [ע' למשל במובא בשבת קמ – מאמריו הרבים של רב פפא אודות עניני שיכר].

'טוב מראה עינים באשה יותר מגופו של מעשה...' – הלכך צריך לזוהר מאד ממנו (תוס' ישנים. ועד"ש לעיל (כט.). הרהורי עבירה קשים מעבירה. וע"ע תקנת השבין עמ' 216).

*

'... אבל התורה נקראת משען...' והרי זה כמו אכילת מן שהיו מצפים בכל עת להש"י שישפיע להם חיותם, נאמר בו ויענך וירעבך ויאכלך את המן... ואמרו ז"ל רמז לסומין שאוכלין ואינן שבעים, שגם הם לא ראו. וכן התורה היא אור המאיר ובלאו הכי הולך בחושך אעפ"י שמוצא גם בחשך, אין בו שביעה.

ולכן אמרו (ברכות לב:) כל המאריך בתפלתו ומעיין בה סופו בא לידי כאב לב... מאי תקנתיה יעסוק בתורה... – שהתפילה נקראת 'תוחלת ממושכה' שאינה בטיחות גמור אבל על ידי הדברי-תורה כשהש"י מאיר שפעל מה שהתפלל, זה משען חזק ותאוה באה – כאילו כבר באה אע"פ שעדיין לא באה, אינה תוחלת ממושכה מאחר שרואה בבירור ונכון לבו בטוח בה' שיושיענו.

ואמרו ז"ל (מכילתא ריש בשלה) לא ניתנה תורה אלא לאוכלי מן – שבאמת גם בדברי תורה צריכים להתנהג כאוכלי מן, לצפות בכל רגע להש"י שיאיר לו אורות מחודשות בדברי תורה, ולא שיסמוך על מה דכתיבא ומנחא והמפורש בדברי תורה, דבאמת גם אחר שניתנה תורה מכל מקום הש"י מאיר בכל רגע למבקשיו זה הדרך בפרטות איך להתנהג... (מתוך צדקת הצדיק ריא).

דף עה

'דאגה בלב איש ישחנה... ישחנה מדעתו.' המשך הפסוק: **ודבר טוב ישמחנה.** ויש לפרש: דאגה בלב איש המטרידתו מלימוד התורה – יסיחנה מדעתו כדי שתהא דעתו צלולה, ואזי דבר טוב (ואין 'טוב' אלא תורה) ישמחנה ויוציאנו מדאגתו לגמרי (עפ"י מהרש"א סוטה מב: וע"ע אמרי פינחס לקוטי הש"ס).

יחד אמר ישחנה לאחרים. אפשר שהמספר לחברו על דבר רע שעולל לו פלוני, כדי להפיג בכך דאגתו מלבו – נחשב זה כמכוין לתועלת וכמו המספר כדי להינצל מפגע או מהזק וכד' שמותר [באופן שמולאו שאר הפרטים הנצרכים להתר אמירת לשון הרע לתועלת] (עפ"י חפץ חיים הלכות לשון הרע י, יד בהגהה).

'קלל את הנחש, עולה לגג מזונותיו עמו.' ומה קללה היא זו – שעשאו נפרד ומרוחק מבראו תמיד, שבכל מקום שהוא שם יימצאו לו מזונות ולא יצטרך לשאת עיניו השמימה, וכדרך שאומרים לרשע: טול לך את שלך ולא תראה פני עוד ולא אשמע קולך לעולם, אבל הצדיקים הקב"ה מתאוה לתפילתם, וכן צורת שאר הברואים שחסר להם די צרכם כדי שישאו עיניהם לשמים [כמו שנאמר הכפירים שאגים